

Turdiyeva Mohira Juraqulovna
 Renessans ta'lim universiteti
 pedagogik ta'lim va psixologiya
 kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD),
 Turon fanlar akademiyasi faxriy dotsenti

MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Annotasiya. Mazkur maqolada maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirishda xalqaro tajribalarning o'rni va ularning O'zbekiston sharoitida tatbiq etilish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada Finlandiya, AQSH va Yaponiya kabi davlatlarning muvaffaqiyatli tajribalari misolida inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari, metodlari va infratuzilmalari o'rganilgan. O'zbekistonda ushbu yo'nalishda olib borilayotgan islohotlar, mavjud muammolar, statistika va tadqiqot natijalari asosida tahlil qilingan. Maqola yakunida mavjud muammolarning yechimiga doir takliflar bildirilgan va O'zbekistonda milliy inklyuziv ta'lim modelini shakllantirish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston ta'lim tizimi, maxsus ehtiyojli bolalar, ta'limda tenglik, inklyuziv ta'lim, xalqaro tajriba, global model, ta'lim strategiyasi, pedagogik yondashuv, ta'limda integratsiya, ijtimoiy adolat.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ И НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье анализируется роль международного опыта в развитии инклюзивного образования детей дошкольного и младшего школьного возраста и возможности его внедрения в условиях Узбекистана. Также рассматриваются основные принципы, методы и инфраструктура инклюзивного образования на примере успешного опыта таких стран, как Финляндия, США и Япония. На основе имеющихся проблем, статистических данных и результатов исследований анализируются реформы, проводимые в этом направлении в Узбекистане. В конце статьи даются предложения по решению существующих проблем и обосновывается необходимость формирования национальной модели инклюзивного образования в Узбекистане.

Ключевые слова: Система образования Узбекистана, дети с особыми потребностями, равенство в образовании, инклюзивное образование, международный опыт, глобальная модель, образовательная стратегия, педагогический подход, интеграция в образовании, социальная справедливость.

METHODOLOGY OF USING FOREIGN EXPERIENCE IN DEVELOPING INCLUSIVE EDUCATION IN PRESCHOOL AND PRIMARY EDUCATION

Abstract. This article analyzes the role of international experience in the development of inclusive education for preschool and primary school children and the possibilities of its implementation in the context of Uzbekistan. It also examines the basic principles, methods and infrastructure of inclusive education using the successful experience of countries such as Finland, the USA and Japan. Based on existing problems, statistical data and research results, the reforms carried out in this direction in Uzbekistan are analyzed. At the end of the article, proposals are given for solving existing problems and the need to form a national model of inclusive education in Uzbekistan is substantiated.

Keywords: Education system of Uzbekistan, children with special needs, equality in education, inclusive education, international experience, global model, educational strategy, pedagogical approach, integration in education, social justice.

Bugungi kunda dunyo miqyosida inklyuziv ta'limni rivojlantirish masalasi ijtimoiy va pedagogik siyosatning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. UNESCO tomonidan qabul qilingan xalqaro hujjatlarda har bir bolaning sifatli ta'lim olish huquqi bosh masala sifatida ta'kidlanadi. Dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlari ushbu ta'lim tizimini keng joriy etgan bo'lib, tajriba va yondashuvlar xilma-xil va ijobiy natijalarga boy. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda ham inklyuziv ta'limni bosqichma-bosqich rivojlantirish, barcha bolalar, jumladan, jismoniy va psixologik rivojlanishida turli xildagi cheklovlarga ega o'quvchilarni umumiy ta'lim jarayonida keng jalb etish davlat siyosatining ystivor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim g'oyasi har bir bolaning o'ziga xosligini, salohiyati va rivojlanish sur'atlarini inobatga olgan holda, ularni umumiy ta'lim muhitida to'laqonli ishtirok etishiga yo'l ochadi. Bu nafaqat inson huquqlari, balki demokratik va barqaror jamiyat qurish uchun ham zarurdir.

Inkluziv ta'lim g'oyasi XX asrning 2-yarmida rivojlanib, BMT va UNESCO hujjatlarida mustahkamlab qo'yildi. UNESCOning 1994-yilda qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasida barcha bolalarni umumiy ta'lim muassasalarida o'qitish zarurligiga alohida qayd etilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi hamda O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni ham har bir bolaning teng ta'lim olish huquqini ta'minlaydi.

Respublikamiz olimlari M.Qodirova, S.Tursunova, A.Abdullayevlarning ilmiy-tadqiqot ishlarida ta'kidlashlaricha, boshlang'ich ta'limda inklyuziv yondashuv maxsus ehtiyojga ega bolalarda bilim olish motivatsiyasini kuchaytiradi, ijtimoiy integratsiya jarayonini tezlashtiradi hamda ularning to'laqonli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Hozirgi kunda inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari quyidagi jadvalda (1-jadval) ko'rsatilgan:

1-jadval

	Tamoyillar	Tamoyillar tasnifi
1	<i>Teng imkoniyatlar yaratish</i>	Barcha bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash
2	<i>Individuallashtirilgan yondashuv</i>	Har bir bolaning qobiliyati, qiziqish va imkoniyatlarini hisobga olish
3	<i>Hamkorlik tamoyili</i>	Pedagog, ota-ona va jamiyatning birgalikdagi mas'uliyati
4	<i>Moslashuvchanlik</i>	O'quv dasturlarini bolalarning ehtiyojlariga mos ravishda yangilash
5	<i>Bag'rikenglik tamoyili</i>	Jamiyatda ijodiy ijtimoiy muhitni shakllantirish

O'zbekistonda ham inklyuziv ta'limni bosqichma-bosqich joriy etib, xalqaro standartlarga yaqinlashmoqda. 2009-yilda mamlakatimiz BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya" sini ratifikatsiya qilgan. 2021–2025-yillar uchun mo'ljallangan inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi asosida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Respublikaning ko'plab hududlarida maktab va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv sinflar tashkil etilgan. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning intellektual, ijtimoiy, ma'naviy va ruhiy shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Shu bois, aynan maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichida inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish nafaqat maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlaydi, balki sog'lom o'quvchilarni ham bag'rikenglik va insoniylik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Biroq shu bilan birga, mavjud statistika va ijtimoiy so'rovlar shuni ko'rsatadiki, ushbu yo'nalishda bir qator pedagogik, tashkiliy va ijtimoiy muammolar mavjud.

Muammolar tahlili

Pedagogik muammolar. Maktabgacha va boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar ko'pincha defektologiya, logopediya yoki maxsus pedagogika bo'yicha bilimlarga ega pedagog yordamiga muhtoj bo'lishadi. Afsuski, o'qituvchilarning hammasi ham defektologiya, logopediya yoki

maxsus pedagogika bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emas. Shu sababli ular maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bundan tashqari, guruh yoki sinflarda bolalar sonining ko'pligi individual yondashuvni qiyinlashtiradi. Pedagoglarning ko'pchiligi inklyuziv metodlardan samarali foydalana olmaydi.

Metodik va resurs muammolari. Maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan o'quv dasturlari, qo'shimcha didaktik materiallar va darsliklarning yetarli emasligi katta muammo hisoblanadi. MTT va maktablarda Braille yozuvida kitoblar (ko'rishida nuqsoni bor bolalar uchun), audiokitoblar va maxsus dasturiy vositalar deyarli mavjud emas. Shuningdek, ko'plab ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi maxsus ehtiyojga ega bolalarga moslashtirilmagan.

Ijtimoiy-psixologik muammolar. Jamiyatda inklyuziv ta'limga nisbatan yetarli darajada ijobiy qarash shakllanmagan. Ba'zi ota-onalar farzandining maxsus ehtiyojga ega bola bilan bir guruhda yoki sinfda o'qishini istashmaydi. Bu holat maxsus ehtiyojli bolalarda o'zini kamsitilgan his qilishga olib keladi. Shuningdek, sog'lom bolalarning ayrim holatlarda ularga nisbatan haqoratli sozlar bilan yoki jismoniy nuqsonlarini ta'kidlagan holda salbiy munosabatda bo'lishlari ham kuzatiladi.

Tashkiliy-huquqiy muammolar. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim bo'yicha bir qancha qaror va hujjatlar qabul qilingan bo'lsada, ularning amaliy ijrosi sust kechmoqda. Mablag' yetishmasligi sababli barcha ta'lim muassasalarida zarur sharoitlar yaratilmagan. Defektolog, logoped va psixolog kabi mutaxassislarning yetishmasligi ham muammoning dolzarbligini ko'rsatadi.

Xalqaro tajribalarga nazar tashlasak, Finlandiya, Italiya, AQSH va Yaponiya kabi mamlakatlar inklyuziv ta'limni to'g'ri tashkil etishda yetakchilik qilmoqda. Masalan, Finlandiyada har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga mos o'qitish uslublari qo'llaniladi. U yerda inklyuziv ta'lim oddiy maktablar doirasida amalga oshiriladi va alohida maxsus ta'lim muassasalariga ehtiyoj sezilmaydi. Shu bilan birga, defektolog, logoped, ijtimoiy pedagog, psixologlar doimiy ravishda o'quvchilarga yordam beradi. Italiyaning tajribasi shundan iboratki, barcha bolalar umumiy maktablarda ta'lim oladi va ular uchun alohida maxsus maktablar mavjud emas. Bunda jamiyatda to'liq integratsiyalashuvga erishiladi. AQSHda esa "Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun ta'lim to'g'risidagi qonun" asosida Individual Ta'lim Rejasi joriy qilingan bo'lib, har bir bola uchun alohida o'quv dasturi tuziladi. Yaponiyada innovatsion texnologiyalar keng joriy etilgan: braille yozuvli darsliklar, maxsus sensor qurilmalar, video-o'rgatish vositalari orqali nogiron bolalarning o'qishga bo'lgan qiziqishi va ishtiroki rag'batlantiriladi.

Maqolani o'qiyotgan har bir insonda "Bizning mamlakatimizda-chi?" -degan haqli savol tug'ilishi tabiiy, 2023 yilda taqdim etilgan rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda 30 mingdan ortiq imkoniyati cheklangan bola mavjud bo'lib, ularning faqat 12 foizi umumta'lim maktablaridagi inklyuziv sinflarda o'qimoqda. O'qituvchilar orasida olib borilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, ularning 68 foizi inklyuziv ta'lim bo'yicha deyarli hech qanday maxsus malaka oshirish kurslarida qatnashmagan.

Ushbu holat, eng avvalo, kadrlar tayyorlash tizimida kamchiliklar borligidan dalolat beradi. Defektolog, psixolog, logoped va surdotarjimon kabi mutaxassislar yetishmaydi. Ta'lim muassasalari infratuzilmasi ham to'liq moslashtirilmagan: ko'pchilik maktablar va bog'chalar jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun qulay sharoitlarga ega emas. Hali-hanuz jamiyatda inklyuziv ta'limga nisbatan tushunmovchilik va salbiy stereotiplar mavjud. Bu esa, o'z navbatida, ijtimoiy integratsiyani susaytiradi va bolalarning o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga to'sqinlik qiladi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan muammolarni hal etish yo'llari 2-jadvalda ko'rsatilgan:

2-jadval

	Muammolar	Hal etish yo'llari
1	Pedagogik muammolar	O'qituvchilar malakasini oshirish - pedagoglarni maxsus tayyorlash, defektologiya va logopediya bo'yicha kurslar tashkil etish
2	Metodik va resurs muammolari	Moslashtirilgan dasturlar ishlab chiqish - o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos o'quv dasturlari, darsliklar va metodik qo'llanmalar yaratish.

		Texnik vositalar bilan ta'minlash - MTT va maktablarni braille yozuvi printerlari, auduokitoblar, interaktiv vositalar va maxsus kompyuter dasturlari bilan jihozlash
3	<i>Ijtimoiy-psixologik muammolar.</i>	Jamiyat a'zolarining qarashlarini ijobiy tomonga o'zgartirish - keng ko'lamli targ'ibot ishlari orqali inklyuziv ta'limning ijobiy jihatlarini ommalashtirish
4	<i>Tashkiliy-huquqiy muammolar.</i>	Moliyaviy qo'llab-quvvatlash - davlat byudjeti, nodavlat tashkilotlar va xalqaro fondlar orqali qo'shimcha mablag' jalb qilish. Mutaxassislarini jalb qilish - ta'lim muassasalarida defektolog, logoped, psixolog, ijtimoiy pedagog hamda reabilitologlar shtatlarini joriy etish

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limdagi muammolarni hal etish uchun bir nechta asosiy yo'nalishlar bo'yicha harakat qilish zarur. Birinchidan, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim bo'yicha alohida kurslar va modullar joriy qilinishi lozim. Bu kelajakdagi o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini ta'minlaydi. Ikkinchidan, maktablar maxsus texnik vositalar: nogironlar aravachasi uchun rampalar, liftlar, eshitish vositalari, braille yozuvli darsliklar bilan jihozlanishi kerak. Uchinchi va eng muhim yo'nalish – bu ijtimoiy ongning o'zgartirishidir. Jamiyat a'zolari, ota-onalar, pedagoglar va hatto o'quvchilarning o'zlari ham inklyuziv ta'limning zarurligini anglab yetishi lozim. Buning uchun ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va madaniy-ma'rifiy tadbirlar orqali ijobiy obrazlar yaratish, tajriba almashish va targ'ibot ishlarni kuchaytirish muhim.

Shuningdek, mavjud normativ-huquqiy hujjatlarni izchil va uyg'unlashtirilgan tarzda ishlab chiqish, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish (masalan, UNESCO, AQSH elchixonasi, Jahon banki va boshqalar) orqali zarur resurslar va tajriba almashinuvi ta'minlanishi lozim. Har yili inklyuziv ta'lim bo'yicha monitoring va baholash tizimini yo'lga qo'yish ham mazkur sohaning samaradorligini oshiradi.

Bu jarayon nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarning ijtimoiy hayotga integratsiyalashuviga, balki sog'lom tengdoshlarning ham bag'rikenglik va insoniylik ruhida tarbiyalanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. – Toshkent, 2020 y.
2. UNESCO. Inclusive Education: Guidelines and Practice Materials. – Paris, 2020.
3. Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – UNESCO, 1994
4. Karimova R.M. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish istiqbollari // "Pedagogika va psixologiya" ilmiy-amaliy jurnali. – 2023. – №2. – B. 45–50.
5. UNICEF Uzbekistan. Inclusive Education in Uzbekistan: Situation Analysis Report. – Tashkent, 2021.
6. Yusupova M.Yu. Maxsus pedagogikaning nazariy asoslari. – Toshkent: TDPU, 2020.
7. Turdieva M. J. The Role of the 'First Step' State Curriculum in the Preschool Education Sistem // International Journal Of Multidisciplinary Research And Analysis. Volume-2. 216-224.
8. Juraqulovna T. M. et al. TYPES OF PERSON-CENTERED TECHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS // E-Conference Globe. – 2021. – C. 105-107.
9. Turdieva M. J. Modern development of creative abilities of preschool children on the basis of pedagogical creativity // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 814-819.